

Hadis Rivâyetinde Telkin-Zabt İlişkisi ve Telkin Yoluyla Yapılan Tahrifler

“The Relationship between Talqin and Dabt and Distortions Made through Talqin in The Hadith Narration”

Mustafa ÖZTÜRK, Yard. Doç. Dr.*

Abstract: In the terminology of Hadith methodology, *talqin* refers to all kinds of efforts to give the impression and to make a certain narrator believe that a hadith belongs to him, though he does not have it. This activity emerged with an aim of testing how strongly narrators kept their narrations and also as a method of falsifying some narrators' reports during the early parts of second century of hijrah as part of the tradition of hadith reporting. Some theological sects' and legal schools' appeal to *talqin* with the intention to find support from the hadith in order to strengthen their ideas was one of the reasons of falsification. *Talqin* especially intensified in Iraq during the era of successors (*tabi'in*). As a matter of fact falsification of the prophetic narrations for political and theological reasons originally emerged in Iraq, too. *Talqin* was done orally or in writing depending upon the narrator's strength of apprehension (*dabt*). In addition to attracting readers' attention to the relationship between *dabt* and *talqin*, in this article we will also examine the reasons of accepting *talqin* and the problem of falsifying hadith based on *talqin*. We will also state the findings and evaluations of the scholars of hadith critique (*al-jarh wa-al-ta'dil*) who took this problem seriously and carried it into their agendas.

Citation: Mustafa ÖZTÜRK, “Hadis Rivâyetinde Telkin-Zabt İlişkisi ve Telkin Yoluyla Yapılan Tahrifler” (in Turkish), *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, IX/1, 2011, pp. 7-24.

Key Words: *Talqin*, *dabt*, distortion, fabricated hadith, *al-jarh wa al-ta'dil*, theological sects'.

Giriş

Bir râvînin güvenilir olarak vasıflandırılması için adalet yanında zabt sıfatını da haiz olması gerekir. Zabt, râvînin almış olduğu hadisi, başkasına rivâyet edinceye kadar aynen koruması demektir. Bu anlamda zabt, zabt-ı sadr ve zabt-ı kitap olmak üzere iki kısımda mütalaa edilir. Zabt-ı sadr, râvînin hıf-

* Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı, ozturk69@hotmail.com

zetmiş olduğu hadisi, istediği zaman hatırlayabilecek şekilde ezberinde tutmasıdır. Zabt-ı kitâb ise râvînin yazılı olarak elde ettiği hadisi, tebdil ve tağyirden muhafaza etmesidir.¹

Hadislerde tebdil ve tağyir denilince yazılı rivâyetlerle birlikte sözlü rivâyetler de akla gelir.² Hadis usûlü eserlerinde bu mesele daha çok musahhaf veya muharref kavramları çerçevesinde ele alınır.³ Bu tür tahrifler genellikle sehven yapılmaktadır.

Araştırmamıza konu olan husus ise bile bile bir hadis râvîsini hata işlemeye zorlamakla ilgilidir. Kaynaklarda, ilk dönemlerde vuku bulması bakımından, söz konusu durumun tespit ve tetkikine yönelik bir kısım tenkitler görülmektedir ki, bütün bu tenkitlerin muhtevası özellikle “telkin” (التلکین) tabiriyle ifade edilmektedir. Telkinle meydana gelen tahrif, bir tür hadis vaz’ı olarak, hadisin asıl râvîsi eliyle vuku bulmuş gözükse de, gerçekte ve çoğunlukla onu istismar eden telkinci kimseler tarafından yapılmaktadır.

I. Telkinin Tarifi ve Ortaya Çıkışı

Telkin, lügatte sözü başkasına anlatma, kavratma gayretidir.⁴ Hadis usûlü istilâhında ise bir râvîye/muhaddise, kendisine ait olmayan hadisi, bizatihi kendisininmiş hissi vererek ona ait olduğuna inandırma gayretidir.⁵ Telkin

¹ Bk. İbn Hacer, Ebu’l-Fadl Şihâbüddin Ahmed b. Ali el-Askalâni, *Nüzhetü’n-nazar fi tavzihi nuhbeti’l-fiker fi mustalahi ehli’l-eser (Şerhu’n-Nuhbe)* (nşr. Nuruddin Itr), Dimaşk, 1414/1993, s. 55; Abdullâh Aydın, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, İstanbul, 1987, s. 162. İbnü’s-Salâh, hadisi kabul edilecek râvînin bir özelliğinin, “zâbit olması” olduğunu genel manada belirtmekle birlikte bu ifadeyi açıklarken “Ezberinden rivâyet ediyorsa iyice ezberlemiş (hâfiz) olmalı, kitabından rivâyet ediyorsa kitabını iyice korumuş (zâbit) olmalı” diyerek zabtın sadr ve kitabî boyutuna vurgu yapmaktadır. Bk. İbnü’s-Salâh, Ebû Amr Osman eş-Şehrezûri, *Mukaddimetü’bni’s Salâh fi ulûmi’l-hadîs*, Beyrut, 1988/1408, s. 49, 50.

² Çünkü ilk dönemlerde hadisler yazılı metinlerden rivâyet edildiği gibi, ezberden şifâhen de rivâyet edilmekteydi. Bunun sonucu olarak görmeye (yazılı metne) veya işitmeye (şifâhî rivâyete) dayalı tahrifler mümkün olmaktadır. Bk. İbnü’s-Salâh, *Mukaddime*, s. 142.

³ Bk. İbnü’s-Salâh, *Mukaddime*, s. 140, vd; İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 94; Bu konuda Ahmet Tahir Dayhan tarafından kaleme alınan ve sahasında oldukça detaylı bir araştırma olarak dikkati çeken “*Hadislerde Tashîf ve Tahrîf*” isimli doktora tezi incelenebilir. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, İzmir, 2005.

⁴ İbn Manzûr, Ebu’l-Fadl Cemaluddîn Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânu’l-arab*, Beyrut, ts., Dâru sâdir, XIII, 390; Âsım Efendi, *Kâmûs Tercümesi*, İstanbul, 1305, IV, 752.

⁵ Bk. İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed el-Büstî es-Sicistânî, *Kitâbu’l-mecrûhin mine’l-muhaddîsin ve’l-duaif ve’l-metrûkin* (nşr. Mahmûd İbrahim Zayed), Halep, 1396, I, 77; Suyûtî, Ebû’l-Fadl Celâluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Tedribu’r-râvî fi şerhi Takribi’l-Nevevi*, Beyrut, 1420/2000, s. 224; Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara, 1992, s. 402.

genel anlamda sözlü bir faaliyet olarak algılsa da yazılı olarak da gerçekleşir.⁶ Yani muhaddise “Bu senin hadisindir”, “Bunu sen rivâyet ettin” gibi sözler söylemekle yahut onun kitaplarına bazı ilaveler yapmak suretiyle telkinde bulunulduğu vâkidir. Telkine maruz kalan kişi ise sonuçta karşı çıkıp telkini kabul etmemekte veya farkına varmaksızın “evet” deyip onaylamaktadır. Çalışmamız boyunca kaydedilen gerek telkin türünün örnekleri gerekse telkine maruz kalan muhaddislerin tavırları bu tespitleri teyit etmektedir.

Telkinin hadiste kullanımı, hicri ikinci asrın başları itibariyle dikkatleri çekmiş, daha sonraki dönemlerde giderek yaygınlık kazanmıştır.⁷ İbn Sîrîn (ö. 110/728) ve Kâtâde (ö. 117/735) gibi bazı tâbiîn âlimlerinin “Bir kimsenin yalan söylemesini istiyorsan ona telkinde bulun”⁸ anlamındaki sözleri, işin başlangıcını göstermesi açısından önem arz eder. Bazı muhaddislerin serzenişlerine bakıldığında tahrif düşüncesiyle telkinin, hadis uydurmacılığı gibi, özellikle Irak bölgesinde ön plana çıktığı anlaşılmaktadır. Abdurrahman b. Ebi’z-Zinâd (ö. 174/790) hakkında denilir ki: “Medine’de rivâyet ettiği hadisler sahihtir. Bağdat’ta rivâyet ettiklerine gelince Bağdatlılar onu ifsât ettiler...”⁹ Yine rivâyete göre, Abdullah b. Ziyâd b. Süleyman b. Sem’ân (ö.?) Irak’a giderek oradaki zevâta, kitaplarına ulaşma imkanı sağlamış, onlar ise bu kitaplara eklemeler yaparak ona geri vermişler, neticede Abdullah kitaplarındaki hadisleri nakledince kendisine, “yalancı” damgası vurmuşlardır.¹⁰ Ebû Damra Enes b. İyâz da (ö. 185/801) Iraklılara itimat edip kitaplarını onlara teslim eden muhaddisleri “ahmak” olarak nitelemiştir.¹¹ Ayrıca yaşadığı dönem göz önünde bulundurulduğunda Abdân el-Ehvâzî’nin (ö. 306/918) şu tespiti, Irak’taki bu problemin üçüncü asırda da devam ettiğini gösterir: “Bağdatlıları Abdülvehhab b. Dahhâk’a (ö. 245/859) telkinde bulunurken gördüm, onları bundan men ettim.”¹²

Bütün bu kayıtlara rağmen, telkinin tâbiîn dönemiyle birlikte yalnızca Irak bölgesinde vuku bulduğunu söylemek isabetli bir yaklaşım değildir. Doğrusu

⁶ Telkinin yazılı ve sözlü ayrımı için bk. İmân Ali, el-Abdî el-Ğanî, “et-Telkîn fi rivâyeti’l-hadis, (ta’rifuhu, neş’etühü, esbâbuhu, hükümühü)”, *Mecelletü’ş-şeria ve’d-dirâsati’l-İslâmiyye*, Kuveyt, 1427/2006, XXI/66, 25, 26.

⁷ Bu husustaki bazı tespit ve kullanımlar için ayrıca bk. İmân Ali, “et-Telkîn fi rivâyeti’l-hadis”, *Mecelletü’ş-şeri’a*, XXI/66, 32-34.

⁸ Bu sözün İbn Sîrîn, Kâtâde ve diğer bazı âlimlere nispeti için bk. İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah el-Cürçânî, *el-Kâmil fi du’afâi’r-ricâl* (nşr. Süheyl Zekkâr), Beyrut, 1409/1988, I, 31, 32.

⁹ Mizzî, Ebu’l-Haccâc Cemâluddîn Yûsuf b. ez-Zekî el-, *Tehzibü’l-Kemâl fi esmâi’r-ricâl* (nşr. Beşşâr Avvâd Ma’rûf), Beyrut, 1403/1983-1413/1992, XVII, 99; İbn Hacer, *Tehzibü’t-Tehzib*, Beyrut, 1412/1991, III, 360.

¹⁰ İbn Adî, *Kâmil*, IV, 125; İbn Asâkir, Ebu’l-Kâsım Ali b. Hasan b. Hibetullah, *Târihu Medîneti Dimaşk* (nşr. Selahaddin Münecid), Dimaşk, 1951, XXVIII, 272.

¹¹ İbn Hacer, *Tehzibü’t-Tehzib*, I, 238.

¹² İbn Adî, *Kâmil*, I, 32.

hadis rivâyetinin var olduğu her bölgede telkine başvuran kimselerin olması muhtemeldir. Ne var ki hadis vaz'ı gibi özellikle tahrif niyetiyle yapılan telkinin daha ziyade Irak bölgesinde revaç bulunduğunu belirtmek yanlış olmaz. Genel olarak makalemize konu olan râvîlerin biyografileri incelendiğinde de bu durum anlaşılacaktır.

II. Tahrif Bağlamında Telkin-Zabt İlişkisi

Telkin hem sözlü hem de yazılı olarak yapılabileceğine göre, onun zabtla ilişkisini bu iki yönden ele almak icap eder. Zabt girişte ifade ettiğimiz üzere, zabt-1 sadr ve zabt-1 kitap (sadır ve satır) olmak üzere iki boyutludur. Buna göre sözlü telkin, zabt-1 sadırla ilgilidir. Yani râvînin ezberinde bulunan rivâyetlerine yönelik bir telkindir. Aslında genel anlamda bilinen telkin de budur. Yazılı telkin ise zabt-1 kitaba, yani râvîye ait yazılı malzemenin tahrifine yönelik bir telkindir. Bu tür telkinle, bilinen telkin (sözlü) tarifinin dairesi genişlemiş olmaktadır.

Buna göre -sözlü ya da yazılı- telkin denilince, hadisler için kasıtlı bir tahriften bahsetmek mümkündür. Ancak yukarıda da belirtildiği üzere söz konusu tahrifin faili, genellikle doğrudan hadisın râvîsi değil, onu istismara çalışanlardır.

III. Telkinde Bulunma ve Telkin Kabul Sebepleri

A. Telkinde Bulunma Sebepleri

Hadis nakleden bir râvîye telkinde bulunmak, o kimseyi naklettiği rivâyet konusunda yanılgıya düşürmek, birileri tarafından niçin istenmiştir? Özellikle de telkinde bulunanların bir kısmı, ilim ehli kimseler ise buna şaşırılmamak elde değildir.

Kaynaklar tetkik edildiğinde işin tabii ve beşerî sebeplerinin var olduğu görülür. Nitekim muhtelif sâiklerle hadisleri tahrif etme veya hadis uydurma niyetiyle telkine başvurulduğu gibi, telkin yoluyla râvîlerin hıfz ve zabt vasfı da denenmiştir. Buna göre tahrif niyeti ve tenkit metodu olmak üzere biri olumlu diğeri olumsuz iki sebep karşımıza çıkmaktadır. Ancak hususiyle biz bu çalışmada zabt bağlamında işin tahrif/uydurma yönü üzerinde durduğumuzu bir kere daha vurgulayalım. Aksi halde telkinin, sadece hadislerin tahrifine sebep olan bir problem gibi algılanması söz konusu olabilir.

1. Râvînin Hıfz ve Zabt Vasfını Deneme Düşüncesi

Bir râvînin güvenilir oluşunu belirleyen unsurlardan biri, o râvînin hıfz ve zabt gücüdür. Hıfz ve zabt konusunda râvîler arasında tabii olarak farklılıklar mevcuttu. Bu farklılıkları tespitin yollarından biri, ilgili râvîye telkinde bulunarak onu bir nevi imtihana tabi tutmaktır. Mûsa b. Dînâr el-Mekkî'nin (ö. ?)

zabtının denenmesi, konumuzun anlaşılmasına katkıda bulunacaktır. Kûfe kadısı Hafs b. Gıyâs (ö. 195/810) ile Yahya b. Saîd el-Kattân (ö. 198/813), Mûsa b. Dînâr el-Mekki'nin (ö. ?) yanına varırlar; orada Ebû Şeyh Cariye b. Heram de vardır. Hafs, Mûsa b. Dînâr'ı imtihan etmek için, "Sana Âişe bnt. Talha, Âişe'den şöyle rivâyette bulundu! Sana el-Kasım b. Muhammed, Âişe'den şöyle rivâyet etti! Sana Saîd b. Cübeyr, İbn Abbâs'tan şunları rivâyet etti, değil mi?" diyerek Musa'ya böyle işitmediği hadisleri işitmiş gibi kabul ettirir. Hatta oradaki Ebû Şeyh bundan habersiz bir şekilde hadisleri yazmaktadır. Yazmayı bitirince Hafs, Ebû Şeyh'in yazdıklarını alır, imha eder ve gerçeği açıklar.¹³

Zayıf râviler gibi sikaların da telkine maruz kaldığı vâkidir. Muhaddisler, hadis rivâyetinde uzman kimseleri dahi imtihan etmekten geri durmamışlardır. Hammâd b. Seleme, Sâbit el-Bünânî'yi (ö. 127/744) bu maksatla denemiştir. Hammad der ki:

"– Sâbit'in hadisini maktûb hâle getirip ona ikrar ettirmeye çalışıyordum: Enes'in hadisi için, bunu sana Abdurrahman b. Ebî Leyla nasıl tahdis etti?" deyince O:

"– Hayır, onu bana Enes tahdis etti" dedi. Abdurrahman'ın hadisi için de:

"– Bunu sana Enes nasıl tahdis etti?" dedim. O da:

"– Hayır, bunu bana Abdurrahman tahdis etti" diye cevap verdi.¹⁴

Buhârî'nin (ö. 256/869) de benzer şekilde fakat çok daha acımasızca denediği telkin olayı meşhurdur. Bağdatlılar tarafından yüz kadar hadisin sened ve metinleri birbirine karıştırılarak kendisine arz edilmiş edilmiş ancak Buhârî onların takdirini kazanacak tarzda hepsini düzeltip tashih etmiştir.¹⁵

Ne var ki bu tür ilmî amaçlı denemeler, her zaman anlayışla karşılanmıyor, deneyenler ile denenenler arasında bazen husûmete varan problemleri beraberinde getirebiliyordu. Muhammed b. Aclân'ın (ö. 148/765) Melih b. Vekî', Hafs b. Gıyas ve Yûsuf b. Halid isimli talebeleri tarafından telkine maruz kaldığını bildiren haber konumuzla alakalı ilginç bir örnektir. Şöyle ki, mezkûr şahıslar, hocaları Muhammed b. Aclân'ın bazı hadislerini kalb edip ona arz ederler. Başlangıçta böyle bir telkini fark edemeyen hoca kitabın sonuna geldiğinde durumu anlar ve gerekli düzeltmeleri yapar. Ayrıca onu yanıltıp hataya düşürmek isteyen talebelerine: "Şayet benim ayıp ve kusurlarımı ortaya çıkarmak için bunu yaptıysanız, dininizin, dünyanızın ve ilminizin hayrını görme-

¹³ Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed ez-, *Mizânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl* (nşr. Ali Muhammed el-Becâvî), yy., İsâ el-Bâbî el-Halebî, 1372/1963 I, 385, 386; İbn Hacer, *Lisânü'l-mizân*, Beyrut, 1406/1986, II, 91.

¹⁴ Hatîb, Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Bağdâdî el-, *el-Câmi' li ahlâki'r-râvi ve âdâbi's-sâmi'* (nşr. Mahmûd et-Tahhân), Riyad, 1403/1983 I, 135; İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, I, 328.

¹⁵ Bk. İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, s. 48; Suyûtî, *Tedrib*, s. 193.

yesiniz” diye beddua eder.¹⁶ Aynı şekilde Yahya b. Maîn, Ebû Nuaym Fadl b. Dükeyn’i (ö. 218/833) otuz kadar hadis arasına ilavelerde bulunarak denemeye kalkışmış, ancak bunu fark eden Fadl b. Dükeyn, Yahya b. Maîn’i tekmeleyerek huzurundan kovmuştur.¹⁷

2. Hadis Uydurma Niyeti

Hadis uydurma niyeti, râvîlere telkinde bulunmanın başlıca sebeplerinden biridir. Bir muhaddisi istismara kalkışıp gerek sözlü gerekse yazılı olarak telkinde bulunanlar, daha çok onun kâtibi, oğlu, arkadaşı, komşusu gibi yakın çevresindeki kimselerdi. Bazı kimseleri doğrudan hadis uydurmaya sevk eden âmililer, telkinde bulunanlar için de geçerliydi. İslâm düşmanlığı ve mezhep taassubu yanında ciddiyetsizlik, kıskançlık ve çekememezlik gibi beşerî zaafırlar sebebiyle telkin yoluyla hadis uydurulabilmekteydi.

Meşhur bir muhaddisi istismar ederek özellikle yazılı telkin yoluyla hadisler arasına uydurma metinler ilave edenlerden biri, Maniheist¹⁸ görüşlere inanan ve bir zındık olarak tanıtılan Abdülkerîm b. Ebî’l-Avca [Arca]’dır (ö. 160/776).¹⁹ Onun, muteber bir muhaddis olan üvey babası Hammâd b. Seleme’nin (ö. 167/784) kitaplarında kasıtlı olarak tahriflerde bulunduğu söylenir.²⁰ Bir zındığı bu tür faaliyetlere sevk eden amil İslâm düşmanlığından başka bir şey olmasa gerektir. Nitekim o, zındıklığı sebebiyle öldürüleceğini anladığında dört bin kadar hadis uydurduğunu iddia etmiştir.²¹

Din düşmanlığı yanında mezhep taassubu sebebiyle de telkine başvurulmuş bu yolla da hadisler uydurulmuştur. Başlangıçta siyâsî bir fırka olarak ortaya çıkan daha sonra itikâdî bir mezhep hâlini alan Şîa’nın, Hz. Ali hakkındaki fikirlerini teyit etmek için bazı hadisler uydurduğu malumdur.²² Bu hadisler-

¹⁶ Rânehürmüzî, el-Hasen b. Abdirrahmân er-, *el-Muhaddisü’l-fâsıl beyne’r-râvî ve’l-vâtî* (nşr. Muhammed Accâc el-Hatîb), Dârü’l-fîkr, 1404/1984, s. 398, 399; Zehebî, *Mizân*, III, 645, 646.

¹⁷ Hatîb, *Târih*, XII, 353, 354; Mizzî, *Tehzibü’l-Kemâl*, XXIII, 210, 211.

¹⁸ Mecûsiliğin bir mezhebi görünümündeki Maniheizm’in, aydınlıkla karanlık arasındaki mutlak bir dualizim esasına dayandığı anlaşılmaktadır (bk. Ahmed Emîn, *Fecru’l-İslâm*, yy., Dârü’l-kütüb, 1975. s. 104, 105). Bu ekolün temel hedefi, insanın yaratılış öncesi mitolojik dönemde karanlık güçlerin mütecaviz atakları sonucu aydınlık ve karanlık arasında meydana gelen savaşta, karanlığın eline tutsak düşen ve hâlihazırdaki canlı cansız her varlıkta az ya da çok mevcut olan aydınlık ruhları kurtarmak ve onları bir temizleme operasyonundan sonra kendi asıl vatanları olan nur âlemine geri götürmektir. Detaylı bilgi için bk. Gündüz, Şînası, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Konya, 1998. s. 245, 246.

¹⁹ Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdülkâhîr b. Tâhîr el-, el-Fark beyne’l-fırak (nşr. Muhammed Zâhid el-Keşerî), Mısır, 1367/1948, s. 163; Vajda, G. “İbn Abî’l-Awdjâ”, *EI*, Leiden, 1971, III, 682; M. Yaşar Kandemir, “Abdülkerîm b. Ebü’l-Avca”, *DİA*, 1988. I, 250.

²⁰ İbn Adî, *Kâmil*, II, 260; Zehebî, *Mizân*, I, 593.

²¹ Zehebî, *Mizân*, II, 644; İbn Hacer, *Lisân*, IV, 51.

²² Bk. Ebû Zehv, M. Muhammed, *el-Hadîs ve’l-muhaddisûn*, Beyrut, 1404/1984. s. 92, 93; M. Yaşar Kandemir, *Mevzû Hadisler Menşei Tanıma Yolları Tenkidî*, Ankara, 1984, s. 32, vd.

den bir kısmının telkin yoluyla vaz⁶ edildiği anlaşılmaktadır. Meselâ Hz. Ali'nin faziletine dair mevzû hadislerin Ma'mer b. Râşid (ö. 153/770) gibi güvenilir bir muhaddisin kitaplarında bulunması, onun kitaplarına sağlığında ilaveler yapan Râfizî yeğeni eliyle gerçekleşmiştir.²³ Ma'mer'in doğrudan telkin kabul ettiğine dair bir kayıt bulamamak da, henüz hayatta iken kitaplarına yapılan böyle bir müdahale bir telkin türü (yazılı) olarak karşımıza çıkmaktadır.

Amelî mezheplerin görüşlerini teyit etmek üzere de telkine başvurulmuş, zaman zaman kendi mezhebî fikirlerini desteklemek için otorite bir muhaddisten telkin yoluyla delil istenmiştir.²⁴ Kaynaklarda, Abdurrahman b. Ebi'z-Zinâd'ın (ö. 174/790) Medine'de rivâyet ettiklerinin sahîh olduğu, Bağdat'ta rivâyet ettiklerinin ise ifsât edildiği belirtilirken, bunun sebebi olarak Bağdatlıların kendi fakîhlerinin görüşleri doğrultusunda ona telkinde buldukları kaydedilir.²⁵ Husumet ve çekememezlik gibi beşeri zaaf lar da telkin sebebi olmuştur. İbn Hibbân (ö. 354/965), Leys b. Sa'd'ın kâtibi Abdullah b. Sâlih (ö. 222/836) hakkında İbn Huzeyme'den (ö. 311/923) naklen şu bilgilere yer vermektedir:

“Bu kâtibin bir komşusu ile arasında husumet vardı. Bu komşu, Abdullah b. Sâlih adına hadis uydururdu. Abdullah'ın yazısına benzer yazıyla hadisler yazar, bunları Abdullah'ın evinde kitaplarının bulunduğu yere atardı. Abdullah b. Sâlih de bu rivâyetleri kendisinin zannederek naklederdi. Dolayısıyla onun rivâyetleri arasında bazı münker haberler mevcuttur.”²⁶

Öte yandan işin ciddiyetinin farkında olmayan kimseler, sahip oldukları bazı imkânları belki gafletleri sebebiyle gelişi güzel istismar etmişlerdir. Nitekim bir muhaddisin oğlu olduğu hâlde, babasından hakkıyla istifade edememe nasipsizliği bir yana, onun zaafını kullanarak hadislerini telkin yoluyla tahrif etme bahtsızlığına düşen kimseler de olmuştur. İbn Adî'nin (ö. 365/975), Hasan b. Muhammed b. Bahrem (ö. ?) hakkındaki ifadeleri bu durumu teyit etmektedir:

“Biz ondan hadis yazdık, fakat ulemânın onun zayıf olduğunda ittifak ettiğini gördük. Kendisine ait olmayan münker hadisler naklederdi. Şaşı bir oğlu vardı, Bağdatlılar onun babasına telkinde bulunduğunu söylemişlerdir.”²⁷

Ayrıca genel olarak “sadûk” diye değerlendirilen Kays b. Rebi' el-Esedî'nin (ö.165/781) yaşlandığında (ve muhtemelen aynı zamanda kaza-fetva işleriyle

²³ Zehebî, *Mizân*, I, 82; Mizzî, *Tehzibü'l-Kemâl*, I, 260; İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, I, 11.

²⁴ İlgili örnek için bk. İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, III, 100; Hatîb, *el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye* (nşr. Ebû İshâk İbrahim b. Mustafa), yy., Dâru'l-Hüdâ, 1423/2003, I, 439.

²⁵ Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, Beyrut, ts., Dâru'l-kitâbi'l-arabî. X, 229; Mizzî, *Tehzibü'l-Kemâl*, XVII, 99.

²⁶ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, II, 40.

²⁷ İbn Adî, *Kâmil*, II, 343; Zehebî, *Mizân*, I, 522.

meşgul olup rivâyete yoğunlaşamaması sebebiyle)²⁸ hafızasının değiştiğini, bu zaafını kullanan oğlunun, babasının hadislerine sokuşturmada bulunduğunu, onun da bunları kendi hadisiymiş gibi naklettiğini belirten kayıtlar konumuza misal gösterilecek tenkitlerdendir.²⁹

Buraya kadar hadislerin telkin yoluyla tahrif edilmesi meselesinin teorik boyutu ortaya konulmaya çalışıldı. Ancak râvîlere telkinde bulunmak sûretiyle uydurulan bazı rivâyet örnekleri, makalemizin son konu başlığı altında serdedilmeye çalışılacaktır.

B. Zabt Problemi Bağlamında Râvînin Telkini Kabul sebepleri

Telkine maruz kalan râvînin telkin kabul etmesi çoğunlukla zabt ve itkânındaki bozukluktan kaynaklanır. Söz konusu bozukluk, râvînin yaşlanması, gözlerini kaybetmesi, çeşitli sebeplerle kitabına bakmaksızın hızından rivâyet etmesi veya dayandığı asıl nüshasını koruyamaması yahut aşırı gâfil ve kapılğan olması gibi tabii veya beşerî şartlar gereği ortaya çıkmıştır. Şimdi bu hususları tetkik edelim.

1. Râvînin Yaşlanması veya Gözlerini Kaybetmesi

Râvînin hafızasının bozulup zabt problemi yaşamasının sebeplerinden biri, yaşlılık, diğeri ise körlüktür. Öncelikle yaşlılığı ele alacak olursak, genç ve zinde bir hafızaya sahip olan hadis râvîsi, yaşlandığında tabii olarak aynı hafızayı koruyamamış, bu sebeple özellikle istismarcılar tarafından telkine maruz kalıp telkin kabul etmiştir. Atâ b. es-Sâib (ö. 136/753) bu kimselerdendir. Ömrünün sonunda hıfzı zayıflamış, telkine maruz kalmış ve telkin kabul etmiştir.³⁰ Hişâm b. Ammâr b. Nusayr (ö. 245/859) hakkındaki değerlendirmelerde; “Hadiste otorite idi”, “Benzeri görülmemiştir”, “Sadüktür” ifadeleri yanında “Yaşlandı ve telkine maruz kaldı” gibi ifadeler de mevcuttur.³¹ Tâbiînin son tabakasından Hâlid b. Tahmân (ö.?) için şöyle denilmiştir: “Ölümünden on yıl önce ihtilât etti. Bundan önce sika idi. İhtilâttaki problemi, ona arz edilen her rivâyeti okurdu. (telkin kabul ederdi)”³² Ahir ömürlerinde telkine maruz kalıp telkin kabul eden diğer bazı râvîler, Simâk b. Harb (ö. 123/741),³³ Ubeyd b. Hişâm (ö. ?)³⁴ ve Osman b. el-Heysen (ö. 220/835)’dir.³⁵

²⁸ Bk. Zehebî, *Mizân*, III, 396.

²⁹ İbn Hacer, *Takrîbu't-Tezhib* (nşr. Adil Mürşid), Beyrut, 1416/1996, s. 392.

³⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tezhib*, IV, 132.

³¹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXX, 248.

³² Zehebî, *Mizân*, I, 632.

³³ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tezhib*, II, 430.

³⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tezhib*, IV, 52; İbnü'l-Keyyâl, Ebu'l-Berekât Zeynüddin Berekât b. Ahmed, *el-Kevâkibü'n-Neyyirât fi ma'rifeti men ihtalata mine'r-ruvât* (nşr. Abdülkayyûm Abdürrabbinnebi), Dimaçk, 1981, I, 487.

Kitabına itimat ederek hadis rivâyet etme alışkanlığı olan bir râvînin gözlemini kaybetmesi de onu zabt yönünden olumsuz bir şekilde etkilemiş, bu hâliyle hadis rivâyet eden râvînin hadislerine telkin yoluyla ilavelerde bulunulmuştur. Zekerîyya b. Yahyâ es-Sâcî'nin (ö. 307/919), Yahya b. Muhammed b. Abbâd b. Hâni (ö.?) hakkındaki: "Hadislerinde münker ve hatalı rivâyetler vardır. Edindiğim bilgiye göre gözlerini kaybetmiş ve telkine maruz kalmıştır"³⁶ ifadeleri söz konusu durumu teyit etmektedir. İbn Ebî Hâtim de, babasından naklen İshak b. Muhammed b. İsmail el-Fervî'yle (ö. 226/840) ilgili benzer değerlendirmelere yer verir: "Sadûk idi fakat gözlerini kaybetti, bazen telkine maruz kalırdı, yalnız kitapları sahihtir."³⁷

Bir râvînin yaşlılık veya körlük sebebiyle telkine maruz kalması, birbirinden bağımsız zamanlarda vuku bulabileceği gibi eş zamanlı da olabilir. Sözeğlimi, Süveyd b. Saîd (ö. 240/854) ahir ömründe gözlerini kaybetmiş ve bu sebeple ona, kendisine ait olmayan bir kısım hadisler telkin edilmiştir. Ancak âmâ olmadan önce ondan hadis dinleyen kimsenin hadisi, hasen olarak değerlendirilmiştir.³⁸

2. Râvînin Kitaplarıyla İlgili Problemlere Maruz Kalması

Râvînin kitaplarıyla ilgili problemlere maruz kalması denilince onun kitaplarını tahrif edilmekten koruyamaması, kitaplarının kaybolması, başka bir nüshadan kıraatle rivâyette bulunması, hatta başka bir memlekete göç etmesi sebebiyle rivâyet kaynaklarından uzak kalması gibi hususlar anlaşılır. Giriş kısmında belirttiğimiz üzere bir râvînin/şeyhin kitabını tahriften koruması, onun zabt-ı kitap vasfıyla yakından ilgilidir. Hadis yazdıkları malzemenin/nüshanın ehil olmayanların veya kötü niyetli kimselerin eline geçmesine mani olacak hassasiyeti gösteremeyenler, zabt-ı kitap açısından mecrûh birer râvî olarak kayda geçmişlerdir. Meselâ bir kısım münekkitler, Ali b. Âsım b. Suhayb'ı (ö. 201/816) tanıtırken onun hıfzının kötü olduğunu ve kâtipleri tarafından kendi adına yazılan şeyleri ayıklayıp tashih etme dirâyetinden yoksun olduğunu söylemişlerdir.³⁹ İbnü'l-Mübârek (ö. 181/797) Hasan b. Dînâr'ı (ö.?) şöyle tenkit etmiştir: "Hasan b. Dînâr, Kaderî anlayışa sahipti. Kitaplarını insanlara vererek elinden çıkarır, sonra o kitaplardan rivâyette bulunurdu. Aynı zamanda hadisleri ezbere bilmezdi."⁴⁰ Hârîce b. Mus'ab b. Hârîce (ö.168/784)

³⁵ İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dil*, Beyrut, 1372/1953, VI, 172.

³⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VI, 173.

³⁷ İbn Ebî Hâtim sözlerini şöyle tamamlar: "Babamın ve Ebû Zür'a'nın kitaplarının kaynağı odur. Babam ve Ebû Zür'a ondan rivâyette bulunmuştur." Bk. *el-Cerh ve't-ta'dil*, II, 233.

³⁸ Hatîb, *Târih*, IX, 229.

³⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV, 217.

⁴⁰ Zehebi, *Mizân*, I, 489.

hakkındaki şu değerlendirmeye de meseleyi izah sadedinden zikredilebilir: “Zayıftır, kitaplarını Gıyâs b. İbrahim’e emanet olarak bıraktı, Gıyâs onları ifsât etti.”⁴¹

Öte yandan ilim için seyahat edip hadis yazan bazı muhaddisler, yazdıkları malzemeleri kaybedince, ezberden veya başkalarının kitaplarından hadis rivâyetine kalkışmışlar, aynı zamanda özellikle de telkine maruz kalmışlar ve hadis rivâyetinde ciddi hatalara düşmüşlerdir. Abdullah b. Lehîa (ö. 174/790) bu bahtsızlığı yaşayan râvilerdendir. Ona yöneltilen tenkitlerden biri şöyledir: “Kitapları yandı. Uydurma bile olsa bir hadis getirildiğinde, onu kendi hadisiymiş gibi rivâyet ederdi.”⁴² Muhammed b. Câbir b. Seyyâr es-Suhaymî (ö. 170/786?) de İbn Lehîa’ninkine benzer âkibet yaşamış bu sebeple hakkında şu kayıtlara yer verilmiştir: “Ömrünün sonlarına doğru kitaplarını kaybetti, hıfzı bozuldu ve telkin kabul etmeye başladı”⁴³

Bununla birlikte bazı muhaddisler, devrin ilim tahsil geleneğine uygun olarak kendi hadislerini ihtiva eden, fakat başkasının oluşturduğu bir nüshadan rivâyette bulunurlardı. Ancak hadisi nakleden şeyh hâfız ve mutkin değilse, rivâyet esnasında bir kısım hatalar yapabiliirdi. Sözelimi, kimi talebeler, ilgili nüshaya, şeyhe ait olmayan rivâyetler sokuştururlardı. Şeyh buna dikkat etmediğinde, tabiatıyla telkine maruz kalarak, kendisine ait olmayan hadisi kendi hadisiymiş gibi nakleder, neticede bu durum onun cerh edilmesine sebep olurdu.⁴⁴ Ebû Avâne el-Vâsîti (ö. 176/792) der ki: “Ebân b. Ebî Ayyâş el-Basrî’ye (ö. 138/755) kendisinin de hadislerini ihtiva eden bir kitap getirdim. Hâlbuki kitabın son kısmında Vâsîti bir şahsın hadisi vardı. Ancak o bütün hadisleri kendi hadisiymiş gibi bana rivâyet etti.”⁴⁵

Bu başlık altındaki bir diğer önemli problem, bir muhaddisin başka bir memlekete göç etmesiyle gündeme gelmektedir. Şöyle ki, bir hadis bilgini bir memlekette, sahip olduğu kitabından naklettiği rivâyetleri sağlam bir şekilde aktarır, başka bir memlekete gittiğinde, kitabı yanında olmadığı için aynı rivâyetleri nakletmeye kalkışınca ciddi hatalara düşebilirdi. Bu tür hatalar telkin sebebiyle de olabiliirdi. Dolayısıyla bir râvinin zabtı, zamanın değişmesi yanında mekânın değişmesiyle de farklılık arz etmekteydi.⁴⁶ Yezid b. Harûn’la (ö. 206/821) alâkalı şu kayıtlar bize bu hususta açık bir fikir vermektedir: “Ye-

⁴¹ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, II, 49.

⁴² İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, III, 244.

⁴³ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XXIV, 567; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, V, 59.

⁴⁴ Bk. İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, I, 77.

⁴⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, II, 295.

⁴⁶ Hatta bazen zaman ve mekân değişikliğinin tetabuk etmesi de muhtemeldi. Şöyle ki bir râvi genç yaşlarda belli bir memlekette hadis rivâyetinde kusursuz iken yaşlanınca ve aynı zamanda başka bir memlekette ikamet edince, hıfzının zayıflamasıyla telkin kabul etmekte ve kusurlu bir râvi haline gelebilmektedir.

zid'den Vâsıt'ta hadis dinleyen kimsenin rivâyeti, Bağdat'ta dinleyeninkinden daha sahihtir. Zira Vasıt'ta telkine maruz kalırdı fakat kitabına müracaat ededi (Yani Vâsıt'ta telkenden kaynaklanan hataları düzeltme imkânı vardı).⁴⁷ Benzer bir probleme vurgu yapan ifadelerden biri de Muhammed b. Abdirrahman b. Ebî'z-Zi'b (ö. 159/775) hakkındadır: "Hicazlıların kendisinden işittiği hadisler sahihtir. Iraklılar ise ondan çokça hadis almışlar; zaman zaman ona telkinde bulunmuşlar, o da telkin kabul etmiştir."⁴⁸ Ayrıca yukarıda değindiğimiz gibi, telkine maruz kalma ve telkin kabul etmede gidilen memleketteki itikâdî ve mezhebî farklılıkların da etkili olduğu ayrı bir gerçektir.⁴⁹

3. Râvînin Gâfil Olması

Râvînin gafleti, hadis rivâyetinin gerektirdiği dikkat ve özenden uzak oluşu, rivâyetlerinde hıfz ve itkanla bağdaştırılması mümkün olmayan hallerin sıkça görülmesi demektir.⁵⁰ Râvî ve rivâyetler üzerinde çeşitli olumsuz tezahürleri ve sonuçları olan gaflet, aynı zamanda telkin kabul sebeplerinden biridir. Gafleti sebebiyle telkin kabul eden râvîlerden biri Yezid b. İyâz (165/781?)'dir. İbn Maîn'e:

"–Onun durumu nasıldır?" diye sorulmuş, o da şu cevabı vermiştir:

"– Onu ifsât ettiler; hadislerine sokuşturmada bulundular, o da onları rivâyet etti. İşittiğini işitmediğinden ayırt edemiyorsa ondan nasıl hadis yazılabilir?"⁵¹

Bir başka râvîyle ilgili olarak benzer bir değerlendirmeyi Ahmed b. Hanbel yapmaktadır. Ona Muhammed b. el-Cerrâh et-Tarsûsî'nin (ö. ?) Şube'den naklettiği bazı hadisler sorulduğunda:

"– Bunlar geçersiz ve mevzûdur. Onun elinde kendi adına uydurulmuş hadisler gördüm. Hadisin ne olduğundan bihaberdi" diye mukabelede bulunmuştur.⁵²

Bir râvînin gafletten uzak kalıp, zabt vasfını koruması için daima hadis ilmiyle ve hadisleri müzakereyle meşgul olması gerekirdi. Aksi halde zabtına halel gelmesi, arızı de olsa gaflete maruz kalması, dolayısıyla telkin kabul edip bazı yanlışlara düşmesi mümkündü. Bu sebeple Alkame b. Kays (ö. 162/778) "Hadisi müzakere ediniz! Çünkü hadisin hayatı onu okuyup, tekrarlamaktır" demiştir.⁵³ Nitekim kaynaklarda, bazı muhaddislerin meslek olarak kaza ve fetva işleriyle uğraşıp, hadis müzakeresinde zafiyet göstermeleri sebebiyle zabt

⁴⁷ İbn Receb, Ebu'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahman b. Şihâbüddîn, *Şerhu İleli't-Tirmizî* (nşr. Nurüddin İtr), yy., Dâru'l-milâh, 1398/1978, II, 606.

⁴⁸ İbn Receb, *Şerhu İlel*, II, 619.

⁴⁹ Yukarıda telkin sebeplerinden "Hadis Uydurma Düşüncesi" başlığına bakınız.

⁵⁰ Bk. İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, s. 50; Uğur, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 101.

⁵¹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, XI, 222.

⁵² İbn Hacer, *Lisân*, V, 100.

⁵³ Hâkim, Ebü Abdillâh Muhammed b. Abdillâh en-Nisâbü'rî, *Ma'rifetü 'Ulûmî'l-hadîs*, Beyrut, 1397/1977, s. 141.

problemi yaşadıklarına, neticede telkine maruz kalıp hataya düştüklerine dikkat çekilir. Kays b. Rebî' el-Esedî (ö. 165/781),⁵⁴ İbn Ebî Leylâ (ö. 149/766)⁵⁵ ve Şerik b. Abdillâh (ö. 177/793)⁵⁶ gibi kadılık görevi yapmış zevât, bu durumun örnekleri olarak zikredilebilir.⁵⁷ Bazı muhaddisler ise hadislerini müzakerelere etmek yerine daha çok ibadetle meşgul olmuşlar, aldıkları hadisleri iyi bellememişler, telkin kabul edip rivâyette hata yapmışlardır. İbn Ebî Hâtim, Ebû Zür'a'ya; Muhammed b. Muaviye en-Neysâbüri'yi (ö. 229/843) sormuş, o şu cevabı vermiştir:

“– Sâlih bir şeyh idi, ancak telkine maruz kaldığında telkin kabul ederdi. Kendisine ne zaman ‘bu senin hadisindir’ denilse, onu tahdis ederdi.”⁵⁸

Yine telkin kabul ettiği belirtilen Abdullah b. Ziyâd b. Sem'ân (ö. ?) hakkındaki Evzâi'nin şu sözleri konumuzla ilgili gerçeğe vurgu yapmaktadır: “İbn Sem'ân ilim ehli değildi, ancak namaz ehli idi.”⁵⁹

Bunun yanında telkin kabul ettiği anlaşılan Rişdîn b. Sa'd'ın (ö.188/803) sâlih ve âbid bir kimse olarak kayıtlara geçmesi, hadis rivâyetindeki ehliyeti için yeterli olmamıştır. Hakkındaki değerlendirmelerden bir kısmı şöyledir:

“Ona arz edilen şeyi dikkatle tetkik etmeksizin (hadis diye) okurdu.”⁶⁰ “Sâlih ve âbiddi; fakat kötü hafızalı ve güvenilmez biriydi.”⁶¹ “Dininde sâlih bir kimseydi, yalnız sâlihlerin gafleti onu kaplamıştı, neticede hadis rivâyetinde ihtilâta dâçâr olmuştu.”⁶²

IV. Telkinin Sebep Olduğu Bazı Tahrifler ya da Uydurma Rivâyetler

Bir muhaddisi istismara kalkışıp gerek sözlü gerekse yazılı olarak telkinde bulunanlar, daha çok o muhaddisin kâtibi, oğlu, arkadaşı, komşusu gibi yakınlarıydı.⁶³ Bu tür yakınlık sebebiyle telkinin hadis uydurma yollarından biri olduğunu ifade eden İbn Hibbân (ö. 354/965) “Kötü bir oğul ya da kötü bir kâtip tarafından imtihan olanlar” başlığı altında şu bilgilere yer vermektedir:

“Bu çocuklar, bir muhaddis adına hadis uydururlar. Söz konusu muhaddis ise onlardan bir zarar geleceğini düşünmez. Onlar, uydurdıkları hadisi muhaddise okurlar ve ‘Bu senin hadisindir’ derler. O da bu hadisi rivâyet eder. Aslında muhaddis sika bir kimsedir; fakat sahih haberleriyle mevzû olanları birbirine karıştırdığı için ar-

⁵⁴ Zehebi, *Mizân*, III, 396.

⁵⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, VII, 323.

⁵⁶ İclî, Ebu'l-Hasan, Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih, *Ma'rifetü's-sikât* (nşr. Abdülâlim Abdülâzîm el-Bestevî), Medîne, 1405/1985 I, 119.

⁵⁷ Ayrıca bk. Zehebi, *Mizân*, III, 396.

⁵⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, V, 296.

⁵⁹ İbn Adî, *Kâmil*, IV, 125, 126; Zehebi, *Mizân*, II, 423, 424.

⁶⁰ Zehebi, *Mizân*, II, 49.

⁶¹ Zehebi, *Mizân*, II, 49.

⁶² İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 165; *Takrîb*, s. 149.

⁶³ Yukarıda telkin sebeplerinden “Hadis Uydurma Düşüncesi” başlığı altında bu hususa atıfta bulunup bir iki örnek zikretmiştik.

tık onun hadislerini ne delil olarak kabul etmek ne de ondan rivâyette bulunmak uygundur.”⁶⁴

Benzer tenkitleri birçok münekkitten de duymaktayız. Ebû Zür’a er-Râzî (ö. 264/877), Muhammed b. Eyyüb b. Süveyd (ö.?) hakkında “Onun, babasının kitabına taze mürekkeple yazılmış uydurma hadisler sokuşturduğunu gördüm” derken,⁶⁵ İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938) de Hâlid b. Necîh (ö.?) isimli râvînin, yakın arkadaşı İbn Ebî Meryem ile Leys b. Sa’d’ın kâtibi Ebû Sâlih’in kitaplarına, uydurduğu bazı hadisleri ilave ettiğini söylemiştir.⁶⁶ İbn Hacer (ö. 852/1448), Ebû Abdillâh Muhammed b. Yûnus’la (ö.?) ilgili olarak, “Onun bir oğlu vardı, hadislerine ilavelerde bulunurdu” der.⁶⁷ Yine Abdurrezzâk b. Hemmâm (ö. 211/826), yeğeni (kardeşinin veya kız kardeşinin oğlu) Ahmed b. Abdullâh (ö. ?) ile başı derde girmiştir. Bu hususta İbn Hibbân’ın tespitleri şöyledir:

“Ahmed b. Abdillâh, Abdurrezzâk’ın hadislerine ilavelerde bulunurdu. Abdurrezzâk’ın hadisleri arasındaki münker rivâyetlerde Ahmed b. Abdillâh’ın eli vardır; bunları o sokuşturmuştur.”⁶⁸

İmam Mâlik (ö. 179/795) de bütün bu endişeler sebebiyle olacak ki:

“–Bazı kitaplar (yazılı rivâyetler) gösterip bu hadisleri dinlemişimdir diyen sika bir kimseden hadis alınır mı?” şeklindeki soruya şu cevabı vermiştir.

“– Hayır, böylesinden alınmaz. Çünkü geceleyn, ondan habersizce kitaplarına bazı şeylerin ilave edilmiş olmasından korkarım.”⁶⁹

Diğer taraftan hadisler arasına telkin yoluyla sokuşturulmuş bazı metinlerin bulunduğunu gösteren bir kısım somut örnekler de kaynaklarda zikredilmektedir. Nitekim birçok kaynakta, Ahmed b. el-Ezher (ö. 261/874) isimli râvînin Abdurrezzâk tarikiyle Ma’mer’den Hz. Ali’nin faziletine dair naklettiği hadislerin uydurma olduğuna vurgu yapılmış, ancak bunun asıl sorumlusunun Ma’mer’in râfizî olan yeğeni olduğu belirtilmiştir.⁷⁰ Bu işin bizzat Ma’mer’in sağlığında yapıldığını dolayısıyla yazılı bir telkinden bahsedebileceğini yukarıda ifade etmiştik.⁷¹ İlâve edilen rivâyetlerden birine göre, güya Hz. Peygamber, Hz. Ali’nin yüzüne bakmış ona şöyle demiştir: “*Sen hem dünyada hem de ahirette seyyidsin, seni seven beni sevmiş olur, beni seven Allah’ı sevmiş olur.*

⁶⁴ İbn Hibbân, *Mecrûhin*, I, 77; Krş. Kuzudişli, Bekir, *Hadis Rivâyetinde Aile İsnadları*, İstanbul, 2007, s. 258,

⁶⁵ İbn Hibbân, *Mecrûhin*, II, 300; İbn Hacer, *Lisan*, V, 87.

⁶⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dil*, III, 355.

⁶⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, V, 348.

⁶⁸ İbn Hibbân, *Mecrûhin*, I, 142; Zehebî, *Mizân*, I, 109.

⁶⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dil*, II, 27; Hatîb, *Kifâye*, II, 83.

⁷⁰ Mizî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, I, 260; Zehebî, *Mizân*, I, 82; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, I, 11.

⁷¹ Söz konusu durumu, yukarıda “Hadis Uydurma Düşüncesi” başlığı altında dile getirmiştik.

*Senin düşmanın benim düşmanımdır, benim düşmanım Allah'ın düşmanıdır. Benden sonra sana buğz edene yazıklar olsun!*⁷²

Meşhur bir muhaddisi istismar ederek yazılı telkin yoluyla hadisler arasına eklemelerde bulunanlardan biri de çokça hadis uyduran ve aynı zamanda bir zındık olarak tanıtılan Abdülkerim b. Ebi'l-Avca [Arca] (ö. 160/776)'dır. Bu kişinin Maniheist görüşlere inandığını ve üvey babası Hammâd b. Seleme'nin (ö. 167/784) kitaplarında kasıtlı olarak tahriflerde bulunduğunu daha önce belirtmiştik.⁷³ İbn Ebi'l-Avcâ'nın müdahale ettiği söylenen rivâyetlerden biri Hammâd tarikiyle şöyle nakledilmektedir: Resûlullah (s.a.) "*Rabbi dağ tecelli edince onu paramparça etti*"⁷⁴ âyetini okuduktan sonra şöyle buyurmuştur: "*Allah serçe parmağının ucunu çıkardı ve başparmağına vurdu; dağ yerle bir oldu.*" Hammâd (güya bu hadisi alırken) hocası Sâbit el-Bünânî (ö. 127/744)'ye:

"– Böyle hadisleri rivâyet eder misin?" deyince Sâbit, elini Hammâd'ın göğsüne vurarak şu cevabı verir:

"– Bunu Enes söylüyor, Hz. Peygamber söylüyor da ben mi gizleyeyim?"⁷⁵

Abdülkerim b. Ebi'l-Avca tarafından Hammâd'ın kitaplarına sokuşturulduğu iddia edilen bir başka rivâyete göre Hz. Peygamber: "*Rabbimi, üzerinde yeşil bir örtü olduğu halde çok güzel bir genç sûretinde gördüm*"⁷⁶ buyurur. Bu rivâyet, Hammâd tarikiyle ve fakat İbn Abbâs'ın (ö. 68/687) sözü olarak da

⁷² Bk. Mizzi, *Tehzibü'l-Kemâl*, I, 259, 260; İbn Arrâk, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Kinânî, *Tenzihü's-şerîati'l-merfû'a 'ani'l-ahbârî's-şeni'ati'l-mevzû'a* (nşr. Abdülvahhâb Abdüllatif), Kahire, ts. I, 398. Ma'mer b. Râşid'e isnad edilen bu rivâyeti onun *el-Câmî*'inde tespit edemedik. Muhtemelen söz konusu rivâyet ona ait olduğu bilinen diğer yazılı malzemeler arasındadır.

⁷³ Söz konusu kayıtlara yukarıda "Hadis Uydurma Düşüncesi" başlığı altında yer verilmişti.

⁷⁴ A'râf (7), 143.

⁷⁵ Bk. İbn Adî, *Kâmil*, II, 260; İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec, Cemâlüddin Abdurrahmân b. Ali *Kitâbu'l-mevzû'ât* (nşr. A. Muhammed Osman, I-III), yy., Dâru'l-fikr, 1403/1983, I, 122. Ancak bu hadisi uydurma olarak addeden İbnü'l-Cevzî'yi kendisinden sonra mevzûata dair eser veren bazı müellifler tenkit etmektedirler. Meselâ Süyûtî, yalnızca Hammâd tarafından rivâyet edildiğine dikkat çekilen mezkûr hadisi, Tirmizî (Tefsir, 7) ve Hâkim'in (*Müstedrek*, I, 77, II, 351, 630) sahih diye değerlendirdiğini, birçok müellifin de eserine aldığını belirtmekte, ayrıca Hammâd'ın sika bir imam olduğunu söylemektedir. [Bk. *el-Leâli'l-masnû'a fi'l-ahâdisi'l-mevzû'a*, I-II, Beyrut, 1403/1983, I, 25, 26. Benzer tenkitler için krş. İbn Arrâk, *Tenzihü's-şerîâ*, I, 144, 145; Şevkânî, Muhammed b. Ali, *el-Fevâidü'l-mecmû'a fi'l-ehâdisi'l-mevzû'a* (nşr. Abdurrahmân b. Yahya el-Muallimî), Beyrut, ts., Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye) s. 446] Ne var ki Süyûtî'nin bahsettiği Tirmizî ve Hâkim rivâyetlerinin, İbnü'l-Cevzî'nin naklettiği rivâyetle birebir örtüşmediği; aralarında yorum ve anlamı etkileyecek kadar farklı lafız ve ilavelerin var olduğu görülmektedir. Diğer taraftan İbnü'l-Cevzî, bu hadisin senedinde infirâd eden Hammâd'a yönelik herhangi bir ithamda bulunmamakta, ilgili problemin vaktiyle onun kitaplarında bazı tahrifler yapan Abdülkerim b. Ebi'l-Avca'dan kaynaklandığını belirten İbn Adî'nin kaydettiği nakle yer vermektedir.

⁷⁶ İbn Adî, *Kâmil*, II, 260, 261.

şöyle nakledilir: “Muhammed, Rabbini çok güzel bir genç sûretinde gördü. Ayakları altında, inciden yapılmış bir perde vardı.”⁷⁷ Bütün bu örnekler yazılı metinler arasına sokuşturulmuş rivâyetler olması hasebiyle yazılı telkin olarak karşımıza çıkmaktadır. Bazen de yazılı bir hadis metni, şifâhen nakledilirken telkine maruz kalınarak yanlış aktarılabilmiştir. Meselâ A‘meş‘den (ö. 147/764) nakledildiğine göre, Kûfe‘de bir şeyh şöyle derdi:

Ali b. Ebî Tâlib‘den işittiğime göre o şöyle demişti:

“Bir kimse karısını bir mecliste üç talakla boşasa bu durum bir talak hükmündedir.” A‘meş der ki: İnsanlar o vakit bu zata gelir bu hadisi ondan dinlerlerdi. Ben de ona vardım. Kapsısını çaldım. Dışarı çıktı. Ona:

“– Bir mecliste üç talakla karısını boşayan kimseyle ilgili Ali b. Ebî Talip‘ten işittğin hadis nasıldır? Bunu Ali‘den gerçekten işittin mi? Bana kitabını çıkarır mısın?” dedim. Adam kitabını çıkardı; kitabında şöyle yazılıydı:

“Bismillahirrahmanirrahim, bu Ali b. Ebî Tâlib‘ten işittiğim metindir: Bir kimse karısını bir mecliste üç talakla boşarsa, o kadın bu kimseden bâyin talakla boş olur. Bir başkasıyla evlenip ayrılmadıkça ayrıldığı kocasına helal olmaz.”

A‘meş der ki, ben o şeyhe:

“– Yazıklar olsun sana! Bu yazılı metin senin rivâyet ettiğin gibi değildir” deyince, Şeyh:

“– Doğru olan bu metindir; ancak beni şu kimseler, bundan başkasını söylemeye zorladılar” dedi.⁷⁸

Bir başka telkin örneğimiz Berâ b. Âzib‘den nakledilen raf‘u‘l-yedeyle ilgili rivâyettir. Mekke‘de Berâ hadisini “*Rasûlullah namaza başlarken (tekbir için) ellerini kaldırdı*” şeklinde Yezîd b. Ebî Ziyâd‘dan (ö. 137/754) dinleyen Süfyan b. Uyeyne aynı hadisi ondan Kûfe‘de tam aksine şöyle işitmiştir: “Hz. Peygamber her rekâtta ellerini kaldırmıyordu” Süfyan der ki: “Yezîd‘in bu ilaveyi yapmasını zannederim ona Kûfeliler telkin etmiştir.”⁷⁹

Yine genel anlamda telkin hususunda Gıyas b. İbrahim en-Nehaî‘den (ö. ?) bahsedebiliriz.⁸⁰ Bu kişi, Dâvûd el-Evdî (ö. ?) isimli muhaddis ile arkadaşlık

⁷⁷ Bk. İbn Adî, *Kâmil*, II, 260, 261. Yine Süyûtî, bu ve benzer muhtevaya sahip rivâyetler hakkında rüyada görülmüş olduğu düşünüldüğünde bir problemin kalmayacağını, diğer durumda ise hocası İbnü‘l-Hümâm‘in belirttiği üzere bir silüet şeklinde görülmüş olabileceğini ifade etmektedir (Bk. *Le‘âlî*, I, 30, 31). Muhtelif kaynaklardan yaptığı nakillerle bu hususla ilgili hadislerin aşırı derecede problemlili olduğuna vurgu yapan Abdulfettâh Ebû Gudde söz konusu duruma özellikle Hammâd‘ın kitapları üzerinde tahrif yapan üvey oğlunun (İbnu Ebi‘l-Avca) sebep olduğunu belirtmektedir. Bk. el-Herevî, Ali el-Kârî, *el-Masnû‘ fi ma‘rifeti‘l-hadîsi‘l-mevzû‘* (nşr. Abdulfettâh Ebû Gudde), Kahire, 1404/1984, s. 102, vd. Dipnot, 6.

⁷⁸ Hatîb, *el-Kifâye*, I, 446, 447.

⁷⁹ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, III, 100; Hatîb, *el-Kifâye fi ‘ilmi‘r-rivâye* (nşr. Ebû İshâk İbrahim b. Mustafa), yy., Dâru‘l-Hüdâ, 1423/2003, I, 439.

⁸⁰ Gıyas metruk bir râvî olarak değerlendirilmektedir. Bk. İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve‘t-ta‘dil*, VII, 57.

kurup ona telkinde bulunmuştur. “*Mehir on dirhemden az olmaz*” sözünü, hadis diye Dâvûd el-Evdi’ye telkin edenin, Gıyas olduğu ifade edilir.⁸¹

Şu söz de muhtemelen telkin (yazılı) metoduyla hadisler arasına sokuşturulmuştur: “*Kuşları gece yuvalarında avlamayınız! Çünkü gece, onlar için güvenli kılınmıştır.*” İbn Ebî Hâtim babasına Abdurrezzâk’ın (ö. 211/826) naklettiği bu hadisin sıhhatini sormuş, o cevaben şöyle demiştir: “Bu Abdurrezzâk’ın hadisleri arasına ilave edilen bir rivâyettir; uydurma bir hadistir.”⁸²

Telkin yoluyla hadis tahrifinin sadece metinlerde değil, senedlerde de vukû bulduğu görülür. Buna göre mevkûf bir rivâyet merfû, mürsel bir rivâyet mevsûl olarak nakledildiği gibi, râvîlerin isnaddaki yerleri de değiştirilmiştir. Nitekim Süfyan b. Vekî’in (ö. 247/861) kâtabinin Süfyan’ın hadislerinde bu tür değişiklikler yaptığı söylenir.⁸³ Mürsel bir hadisin, telkin vasıtasıyla muttasıl olarak nakledildiğini göstermesi bakımından şu örneği zikredebiliriz. İbn Ebî Hâtim der ki:

“Babama Hişâm b. Ammâr’ın Hâtim b. İsmâîl’den onun da Abdurrahmân b. Atâ vasıtasıyla Abdûlmelik b. Câbir’den naklettiği şu haberi sordum: Rasûlullah’a soruldu ki:

“Hz. Musa, Hz. Şuayb ile yaptığı anlaşmada iki süreden hangisini tamamladı?” Hz. Peygamber de:

“– O, her ikisini tamamladı” buyurdu.⁸⁴

İbn Ebî Hatim devamla der ki, babam bu hadisle ilgili olarak bana şunları söyledi:

“Ben önceleri bu hadisi Hişâm b. Ammâr’ın (ö. 245/859) Hâtim’den böyle mürsel olarak naklettiğini asıl nüshasında gördüm. Ancak, sonra ona ahir ömründe Câbir’den naklen (mevsûl olarak) rivâyet etmesi için telkinde bulundular ve o da bunu kabul etti. Çünkü artık gâfil ve kapılgan hâle gelmişti.”⁸⁵

Netice itibarıyla, erken dönemlerde çeşitli maksatlarla hadis metinlerinde ve zaman zaman senedlerde telkin yoluyla bir kısım tahriflerde bulunulmuş; ancak bu tür problemler, cerh ve ta’dîl ulemâsının dikkatinden kaçmamış, hem teorik olarak hem de müşahhas örneklerle mesele irdelenmiş, bu hususta

⁸¹ Bk. Dârekutnî, Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed, Sünenü’l-Dârekutnî (nşr. Seyyid Haşim Yemâni), Medine, 1386/1966, III, 246.

⁸² İbn Ebî Hâtim, *İlelü’l-hadis*, Beyrut, 1405/1985, II, 48. Abdurrezzâk’ın Musannef’inde böyle bir hadis tespit edemedik. Başka eserlerde de aşırı zayıf olduğuna dikkat çekilen bu hadis yine Abdurrezzâk’a nisbet edilmiş değildir. Bk. Taberânî, Ebu’l-Kâsim Süleyman b. Ahmed, *el-Mu’cemu’l-kebir* (nşr. Hamdi Abdulmecid es-Silefi), Kahire, 1404/1984-1406/1986, III, 131; Heysemî, Nürüddin Ali b. Ebî Bekr, *Mecme’u’z-zevâid ve menbe’u’l-fevâid*, Beyrut, 1408/1998, IV, 30.

⁸³ Zehebî, *Mizân*, II, 173.

⁸⁴ Bu rivâyet, Kasas süresinin 28. ve 29. âyetlerine telmihte bulunmaktadır.

⁸⁵ İbn Ebî Hâtim, *İlel*, II, 82.

tespitler yapılarak belirli ilkeler konulmuş ve gerekli tedbirler alınmıştır. Konuyla ilgili detaylı çalışma yapacak araştırmacılar için kaynaklarımızda yeterince malzeme mevcuttur.

Sonuç

Telkin, bir râviye/muhaddise, kendisine ait olmayan hadisi, bizatihi kendisininmiş hissi vererek ona ait olduğuna inandırma gayretidir. Telkin genel anlamda sözlü bir faaliyet olarak algılansa da yazılı olarak da vukû bulur. Yani bir muhaddise “Bu senin hadisindir”, “Bunu sen rivâyet ettin” gibi sözler söylemekle yahut onun kitaplarına bazı ilaveler yapmak sûretiyle telkinde bulunulmuştur. Durum böyle olunca sözlü telkin, zabt-ı sadr (ezber), yazılı telkin ise zabt-ı kitap (yazı) üzerinde gerçekleşir. Diğer taraftan telkine maruz kalan kişi, sonuçta ya karşı çıkıp telkini kabul etmemekte veya farkına varmaksızın “evet” deyip onaylamaktadır.

Bu faaliyet, hicri ikinci asrın başları itibariyle, ilk dönem hadis rivâyet tarihi sürecinde râvilerin rivâyetlerini ne derece zabt ettiklerini deneme metodu olma yanında bir kısım muhaddislerin rivâyetlerini tahrif etme aracı olarak da tezahür etmiştir. Zira dini tahrif etme düşüncesi veya samimiyetsizlik, birilerini telkine sevk ettiği gibi, bazı itikâdî ve mezhebî fırkalar da kendi fikirlerini teyit etme niyetiyle telkine başvurmuş, böylece hadislerden delil bulma yoluna gitmişlerdir.

Telkin, tâbiîn dönemiyle birlikte hususen Irak bölgesinde yoğunluk kazanmıştır. Hadis vaz'ının, mezhebî ve siyâsî fırkaların, daha çok Irak bölgesinde neşv-ü nemâ bulmasının bunda önemli bir rol oynadığı söylenebilir. Bir muhaddise telkine bulunanların, genellikle o muhaddisin kâtibi, oğlu, arkadaşı, komşusu gibi yakın çevresinden meydana gelmiş olması da muhaddis üzerinde inandırıcı etki ve pratiklik sağlaması açısından dikkat çekicidir.

Telkine maruz kalan râvinin telkin kabul etmesi ise çoğunlukla bilinçli değildir; zabt veya itkânındaki bozulmadan kaynaklanır. Bu bozulma râvinin yaşlanması/bunaması, gözlerini kaybetmesi, çeşitli sebeplerle “asl” denilen kitabına müracaat etmeksizin hıfzından rivâyet etmesi veya söz konusu kitabını koruyamaması yahut aşırı gâfil ve kapılğan olması gibi tabii ve beşeri şartlar sonucu ortaya çıkmıştır. Ancak telkin ve sebep olduğu olumsuz gelişmeler cerh ve ta'dil ulemâsının yakından ilgilendiği bir alan olmuş ve daima bir problem olarak meselenin üzerine gidilmiştir. Kaynaklarda yer alan “Şu râvi telkine maruz kaldı, telkin kabul etti” veya “Asla telkin kabul etmezdi” yahut “Telkinde bulunan şu kimse sebebiyle şu muhaddisin şu rivâyetleri batıldır” şeklindeki tespit ve değerlendirmeler, -teorik veya pratik olarak- konuyla ilgili problemlerin tespit ve çözümüne yönelik kayıtlardır.

Öte yandan cerh ve ta'dil âlimleri arasında, telkin kabul eden râvilerin rivâyetleri tartışılmış ve bunlar külliyen reddedilmek yerine “telkinden önce ve

sonra” diye kategorize edilmiştir. Ayrıca bazı münekkitlerin telkinde bulunmaya veya telkin kabul etmeye yönelik yaklaşımlarının da farklılık arz ettiği görülür. Ne var ki, bu ve benzeri meseleleri detaylı bir şekilde bir makale çerçevesinde ele almak mümkün değildir. Dolayısıyla biz makalemizin, kendi konu bütünlüğü içerisindeki gerçeklere vurgu yapması yanında telkinle ilgili akla gelebilecek hususları inceleyecek müstakil çalışmalar için bir mukaddime olmasını umuyoruz.

“Hadis Rivâyetinde Telkin-Zabt İlişkisi ve Telkin Yoluyla Yapılan Tahrifler”

Özet: Hadis usûlü ıstılahında telkin, bir râviye/muhaddise, kendisine ait olmayan hadisi, kendisininmiş hissi vererek ona ait olduğuna inandırma gayretidir. Bu faaliyet, hicrî ikinci asrın başları itibarıyla ilk dönem hadis rivâyet geleneği sürecinde râvilerin, rivâyetlerini ne derece zabt ettiklerini deneme metodu olma yanında bir kısım muhaddislerin rivâyetlerini tahrif etme aracı olarak da tezahür etmiştir. Özellikle bazı itikâdî ve mezhebî fırkaların, kendi fikirlerini teyit etme niyetiyle telkine başvurup hadislerden delil bulma yoluna gitmeleri tahrif sebeplerinden biridir. Telkin, tâbiîn dönemiyle birlikte daha ziyade Irak bölgesinde yoğunluk kazanmıştır. Nitekim siyâsî ve mezhebî sâiklerle hadis uydurmacılığı da Irak’ta zuhur etmiştir. Telkin, râvinin zabt durumuna göre şifâhen ya da yazılı yapılmıştır. Makalemiz bütün bu hususların altını çizmekle birlikte telkin-zabt ilişkisi bağlamında telkinde bulunma, telkin kabul sebepleri ve telkinden kaynaklanan hadislerdeki tahrif problemini incelemekte, söz konusu problemi ciddiye alıp gündeme taşıyan cerh ve ta’dil ulemasının tespit ve değerlendirmelerine yer vermektedir.

Atıf: Mustafa ÖZTÜRK, “Hadis Rivâyetinde Telkin-Zabt İlişkisi ve Telkin Yoluyla Yapılan Tahrifler”, *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, IX/1, 2011, ss. 7-24.

Anahtar kelimeler: Telkin, zabt, tahrif, uydurma hadis, cerh ve ta’dil, itikâdî fırkalar.